

SZABÓ A. FERENC

A regényíró Kovács Imre

A száz éve, 1913. március 10-én született Kovács Imre elsősorban népi szociográfusként és politikusként ismert. Talán felkapja fejét az olvasó, hogy megemlékezésünkben kevésbé ismert regényírói tevékenységét méltatjuk. *A népi írók bibliográfiája* című (Varga Rózsa–Pátyi Sándor, Akadémiai, 1972.) terjedelmes segédkönyvben szerepel a neve alatt egy *A pogány* című, Biharugrán 1935-ben megjelent kisregény. A didaktikus történetet olvasva egy falurossza megtéréséről megállapíthatjuk, hogy a községben élt és alkotott azonos nevű református lelkész művéről van szó, annak ellenére, hogy bizonyos motívumai: a bihari természeti környezet, a román határ közelsége, Nagyvárad említése rokonságot mutat Kovács Imre 1939-ben megjelent vitathatatlanul saját munkájával, a *Kolontóval*. A regényt, vagy ahogyan korabeli kritikusan minősítették, „a faluregényt” az a Cserépfalvi Imre adta ki, aki két évvel korábban nem kis kockázatot vállalva megjelentette *A néma forradalom* című művet, a népi irodalom egyik legsikeresebb szociográfiáját. Kovács Imre azonban – szemben a kiváló irodalomtörténész, Szilágyi Ferenc véleményével¹ – nemcsak egy regényt írt, hanem készített egy másikat is amerikai emigrációjában *The ninety and nine*, azaz *A kilencvenkilenc* címmel.² A regény a következő évben olaszul is megjelent.³ Magyarul csak egy részletét közölte a Borbándi Gyula által szerkesztett müncheni Új Látóhatár 1955-ös évfolyamában *Két ember a cellában* címmel. (Újraközlése: *Kovács Imre válogatott írásai*, Magyar Napló Kiadó, 2011.)

Mielőtt a regények elemzésébe kezdenénk, elengedhetetlen, hogy vázoljuk Kovács Imre szépirodalomról vallott eszméit. 1943-ban fél tucat könyvvel, illetve jelentős újságírói, s mint láthattuk, regényírói munkássággal a háta mögött cikket írt a Magyar Nemzetben *Irodalom és politika* címmel. Az erőteljes, de világos ars poeticát megfogalmazó írás apropóját az adta, hogy Németh László nyilvánosan bejelentette: kivonul hagyományos társadalmi közegéből,

a földművelésnek szenteli ezután az életét Debrecenben, mert úgymond „az író nem ért a politikához”. Kovács Imre meglehetősen kioktató, ironikus hangnemben bírálta Némethet, amiért aztán 1960-ban az Új Látóhatárban kért elnézést (*Németh László megkövetése*). Személyes hangvételű írásában azonban nem az irodalom szerepéről vallott nézeteit módosította, hanem korábbi politikai nézeteit revideálta, igazat adva Németh Lászlónak abban, hogy a germán és a bolsevik veszély valóban egyforma súlyllyal nehezedett a magyarságra, s nagy szerencséje volt, hogy nem tudta elmondani kritikáját akkor, az 1943-as szárszói konferencián, mert nem volt igaza.⁴

Kovács Imre szerint ugyan a politika és az irodalom külön terepek, de az íróknak világosan látniuk kell a társadalmi fejlődés fő tendenciáit. Mélyebben kívánatos szántaniuk, mint ahogyan a politikusok teszik, de politikai csalódottságuk miatt nem vonulhatnak ki a társadalomból, s ami még rosszabb, nem váltogathatják politikai nézeteiket, s különösképpen nem egyszerűsíthetik le az irodalmat politikálássá. Nem könnyű tehát a politika és az irodalom között megtalálni a helyes utat, kiegyensúlyozni a megfelelő arányokat, miközben nem feledkezhetnek meg arról, hogy a két terület szervesen összefügg. „A jó politikus nem óvja híveit az irodalomtól, a jó író se rettentse el követőit a politikától, mert így sohasem érthetik meg egymást. Irodalom és politika eszményei megegyeznek vagy összeegyeztethetők, ha a nemzet vagy az emberiség nagy érdekeit szolgálják. Különösen nálunk, magyaroknál fontos az egyeztetés, mert hiszen történelmünk a politika és az irodalom klasszikus ötvöze (..) Irodalom és politika (...) a megértésben szolgálhatja a magyarságot, s nem azzal, hogy önkényesen megvonja határait, és nem akar tudni a másikról.”

Az irodalom és a politika egymásba fonódásának optimális arányát Ady Endre költészetében látta megvalósulni. Tanulmányt írt a költőről a munkások, kétszáz között ismeretterjesztő missziót vállaló Vaád Ferenc folyóiratában. Olyan szerzők társaságában, mint – többek között – Benjámín László, Kassák Lajos, Mód Aladár, Rideg Sándor és Zelk Zoltán. Parasztpárti mellette csak Zsigmond Ede volt a szerzők közül.⁵

1 Szilágyi Ferenc: Kovács Imre: *Kolontó*. Az író-politikus elfeledett, Békés megyei tárgyú regénye. Bárka, 2003. 3. sz. 87–100. old.

2 New York, 1955. Frank–Wagnalis, 343 old.

3 *Le novantanove*. Roma, 1956. Edizione Paoline, 416 old.

4 Még 1945 decemberében is pástra hívta a Nemzeti Parasztpártban

tömörült írókat a Szabad Szó hasábjain, mert a demokrácia helyett a harmadik út ködös tájára tévedtek, de akkor nem említette név szerint Németh Lászlót. („Ellenforradalom az irodalomban?” – K. I.: *Népiség, radikalizmus, demokrácia.*, Bp. 1992. 58–61. old.)

5 *Március*. Tanulmányok-Novellák-Verselek, Budapest, 1942.

Az ismeretterjesztő írás bizonyítja: középiskolájában, a Toldy Ferenc Gimnáziumban, ahol Németh József, Németh László édesapja is tanította, elsőrangú és nem világnézetileg egyoldalú irodalomoktatás folyt, valamint a szerző kiforrott politikai nézeteket vallott. Csírájában, főleg Budai Nagy Antal és Dózsa György mozgalmának Ady versein átszűrt elemzésén fel lehet ismerni készülő történelmi munkája, a *Magyar feudalizmus – magyar parasztság*⁶ legfontosabb gondolatait. Summázó értékelése valóságos politikai program, mert – szerinte – Ady „ösztonösen megérezte, hogy az idő a nemzet megmaradásának nagy kérdését vetette fel, s szükség van a jobbak összefogására, ha még szociális és társadalmi ellentétek el is különítik őket. A nemzet szabadsága, függetlensége és megmaradása mindennél fontosabb (...) Kié Ady? Felesleges is kérdezni. A miénk: parasztoké és munkásoké. A polgári társadalom még vitatkozik irodalmi hagyatéka felett. Mi arra gondolunk, hogy a programját hogyan valósíthatnánk meg, a mi országunkat hogyan építhetnénk fel. Erre is vele felelhetünk:

*Bús koldusok Magyarországa.
Ma se hitünk, se kenyerünk.
Holnap már minden a miénk lesz
Hogyha akarunk, ha merünk.*⁷

Kovács Imre irodalomról vallott nézetei évtizedek múltán sem változtak, bár politikailag nagy utat tett meg, mert kiábrándította a hazájában idegen fegyverekkel uralomra juttatott kommunisták cinikus politikája. Különösen a földkérdésben, ahol Kovács eszménye a demokratikus viszonyok között virágzó kisbirtokos paraszti élet lett volna egy nemzetileg szuverén országban. Erről tanúskodik az Új Látóhatár oldalain vívott csatája egy novellapályázatot nyert mű értékeléséről. A vitát Szokolczay Lajos 1989-ben, Czigány Lóránt pedig 1992-ben részletesen feldolgozta.⁸ A végül személyeskedésbe forduló eszmecserét az váltotta ki, hogy Kovács Imre felháborodottan kritizálta a folyóirat zsűrijét, hogy András Sándor *Hazatérés* című novelláját díjazta a beküldött 16 pályamű közül.⁹ Főleg az háborította fel, hogy a szerző kifejtette: „Nem bírom tovább ezt az országot, elegendő volt az itteni szörnyűségből.” A szerző ugyanis

Kis Zoltán néven egy olyan félig zsidó származású (édesanyját Auschwitzban pusztították el), Magyarországról menekült fiatal sorsát és öngyilkosságra készülődését beszéli el, aki a forradalmi Magyarországról Olaszországon keresztül az algériai válságát élő, háborús légkörű Franciaországba, végül a vietnami háborút vívó Egyesült Államokba került. Béke, nyugalom, érvényesülés helyett egy kaliforniai kisváros perifériáján lézeng visszataszító emberek között. Kovács nem értékelte különösen költői stílusát, megrázó képeit, hanem számon kérte tőle hálátlanságát a befogadó országgal szemben, megemlíti, hogy nem tudja feldolgozni valódi helyzetét, azt, hogy az állampolgárságot könnyebb megszerezni, mint a társadalmi befogadást. Különben is méltatlan személyes sorsáról panaszkodnia, amikor az amerikai fiatalok – köztük magyar származásúak – akárcsak a függetlenségi háborúban, vagy az első és a második világháborúban életüket kockáztatják a szabadságért. Bántó, hogy elítéli a befogadó nemzetet és polgárait, akik ösztöndíjakkal, állampolgársággal segítették. Nyilvánvaló volt, hogy Kovács Imre nem szépirodalmi, hanem politikai értekei oldaláról ítélte meg az írást, amely – a pályázati feltételnek megfelelően – konkrétan megírta a feltett kérdésre a választ, milyen is a közérzete az '56 után szétszóródott magyarság egyik képviselőjének a világban.

Tipikus nemzedéki vita kerekedett, akárcsak Kovács Imre érkezésekor, amikor a '45-ös és a halmába holt demokratikus kísérletet folytató '47-es nemzedék csapott össze. Kovács elfeledkezett arról, hogy 1949-ben még az állásába is került politikai mássága a konzervatív '45-ösökkel folytatott küzdelemben. Viszont elmondhatjuk, hogy az András Sándor védelmére kelt, '56-os menekült fiataloknak sem volt igazuk, amikor nem érzékelték, hogy hazájuk sorsa világpolitikai ügy, amelynek manifesztálódása, azaz a két világrendszer harca alapvetően determinálja helyzetüket. Még akkor is, ha nem az irodalom, a benső lelki világ, a személyiség fejlődésének kérdései ezek. Ősi, ma is folyó diskurzus ez. Létezik-e a külső világtól szinte független immanens irodalmiság, vagy a másik véglet szerint mindent meghatároz a politika, a szociális háttér, a származás? Kovács Imre bírálata java részét nem is a novel-

6 Cserépfalvi, Bp. 1943. 144 old.

7 Im. 101. old.

8 Sz. L.: *Egy nemzedék nagykorivá válása*. Az Új Látóhatár egyik vitájához. Kortárs, 1989. 10. sz. 103–109. old. Cz. L.: *A méhsár meg-*

különböztető jele. Nemzedéki vita az Új Látóhatárban. In: Cz. L.: *Gyökértelen zászló nyele*. Szabad Tér kiadó, Bp. 1994. 64–79. old.

9 K. I.: *Werther újabb keservei*. *Avagy egy különös pályamű*. Új Látóhatár, 1968. 3. sz. 255–262. old.

lára, hanem az amerikai ultraliberális eszmék elutasítására, Benjamin Spock és Herbert Marcuse nézeteinek, valamint az akkor feltörő beatnemzedék irodalmi vonulatának kritikájára fordította. Sokat változott Kovács Imre társadalmi-politikai felfogása és tevékenysége életének hét évtizede alatt, de az irodalom társadalmi szerepéről, tulajdonképpen a politikai-világnézeti determinációk mögötti másodlagosságáról nem változott alapvetően. Sajnos a vitát Kovács Imre oldaláról negatívan bemutató kritikusok a rendszer-változás bővületében (1989) és a nyugati irodalom és tudomány elszigeteltségének feloldódásakor (1992) nem találták meg a formátumos népi író és politikus irodalomszemléletének igazi mozgatórugóit. Pályáját élete végéig meghatározta korábban osztályalapú, később nemzeti fogantatású, de a magyarság sorskérdéseit mindig központba állító törekvése.

A harmincas évek második felében, amikor az öntudatosodó Kovács Imre megismerkedett a magyar valósággal, viszolyogva vette tudomásul a magyar nép felháborító szociális megosztottságát. Tapasztalatai egyre gyűltek. Már gyermekkorában egy uradalomban élt, majd gyakornokként szintén közelről tapasztalhatta meg a nagybirtokrendszer szociális és humanitárius hiányosságait. Amit a magyar parasztság és a nagybirtokrendszer helyzetéről és lehetséges megváltoztatásáról gondolt, azt megírta *A néma forradalomban*. *Kolontó* című regénye szociográfiája ikerpárjának is tekinthető. Ami értekezés, tanulmány, napi politika témája volt, azt megírta tehát, regényében viszont élő, cselekvő emberek rajzán keresztül, szinte önéletírás-jellegűen, személyes élményei felelevenítésén át fogalmazta újjá. Gyakornoksága színhelyét, a Gyoma, Körösladány és Dévaványa háromszögében elterülő nagybirtoknak is csak a nevét módosította a jellegzetes alföldi szikes, mocsaras pusztaság fogalmát jól kifejező Kolontó névre.¹⁰ A regény cselekménye nagyon hétköznapi: Kovács Imre alteregója, Takács Endre megérkezik a birtokra, és szembesül a cselédség szomorú sorsával. Felháborítja, hogy munkavezetők, a kulcsárok semmibe veszik őket. A „falusi intelligencia” műveletlen és szociálisan érzéketlen. Csak mutatóba akad egy-egy lelkész, tanító vagy kiemelkedett egyéni gazda, aki felismeri a helyzet tarthatatlanságát és reformokat kíván. Az agrártudományokat

egyetemi szinten tanult „praxi”, azaz a gyakornok szembesül a tanultak és a valóság ellentétével. A föld és tulajdonosai között nincs semmi szerves kapcsolat. Az uradalmat valójában elkártyázta magyar földesura, s külföldi tulajdonosa bérletbe adta. Takács Endre találkozik a szociális igazságtalanságok hétköznapi formáival. Tapasztalja, hogy alapvetően különbözik egymástól az alul és a felül lévők életének minden mozzanata, az étkezéstől a halálig és a lelki életben tanúsított aktivitásig. Kissé sematikus a rajz, hiszen az intézők, a közigazgatás vezetői mind rosszindulatúak, közönyösek a nincstelennel szemben, viszont az utóbbiak között dominál a jobbra törekvés, a felemelkedés vágya.

A gyakornok úgy érzi, hogy a változás szele a levegőben érződik. Az elégedetlenség a nyárra alkalmazott summások, „vacerok” körében a legnagyobb. Két, de lényegében ugyanazt a megoldást (reformokat, földosztást) követelő tábor, a szocialisták és a kaszáskezesek alkotnak csoportokat. Gyakran egymásnak feszülnek, verekednek, de kibékülésük jelzi, hogy a szélsőbal és szélsőjobb csaknem megkülönböztethetetlenül egymásba folyik. Az öntudatosabb vendégmunkásokkal szemben a béresek körében a szektáság a jellemző. Kovács Imre erős színekkel, naturalista, expresszionista eszközökkel ábrázolja az irracionális irányokba forduló népi hitéletet. A gyakornok ösztönösen, bár óvatosan szembefordul a birtokot vezető személyekkel, azokkal, akiknek majd a sorát neki is gyarapítania kellene. Részt vesz találkozóikon, mulatózásaikon, de kívülről nézi őket, s elhatározza, hogy nem kér ebből az életformából. Fellázad, de szinte csak jelképesen, amikor az intéző távollétében kifizeti a munkások kialakított bérét. Elnézik vétkét, és útjára engedik. Amikor visszatekint a pusztára, elhatározza, hogy cselekedni fog az elnyomott nép felemelkedéséért. Némi vigaszt számára csak a szerelmi szálak szövődése jelent. Ezen a téren is választott osztályával tart, hiszen a beilleszkedést ígérő intézőlány ellenében a cselédsorból választja szerelmét. De mély konfliktusra ezen a téren sem kerül sor. Egyet kell érteni kritikusával, főleg a regényt komolyan először elemző Szilágyi Ferencsel, hogy sem a konfliktusok, sem a szereplők személyisége nem eléggé kidolgozott. Ennek ellenére a helyenként mórliczi, Szabó Dezső-i reminiscenciákat keltő, de főleg tárgyi anyagában eredeti mű érdemtelenül felejtődött el, újrakiadása gyarapítaná irodalmi ismereteinket a két világháború közötti Magyarországról.

10 A Kolontó ma természetvédelmi terület, igaz nem az említett települések közelében, hanem nyugatra, a Duna-Tisza közén.

Menekülése után Kovács Imre még két évig Európában tartózkodott, s tájékoztatni kívánta a nyugati közvéleményt a magyarországi eseményekről. Ekkor írta meg későbbi, nagyszabású emlékiratának első változatát.¹¹ Az ötvenes évek derekán, már Amerikában elég erőt érzett magában, hogy elkészítse az emlékirat irodalmi „ikerpárját”, *A kilencvenkilenc* című regényt. A cím Lukács evangéliumának egyik fontos szentenciáját veszi használatba: „Mondom nektek, hogy nagyobb öröm lesz a mennyben egy megtérő bűnösön, hogynem kilencvenkilenc igaz emberen, akiknek nincs szüksége megtérésre” (Lukács 15:7). A regény sikerét bizonyára fokozta, hogy az evangéliumi tanítást már több amerikai szerző is munkája címeként felhasználta. 1874-ben D. Sankey költeményt írt ezen a címen, amelyet megzenésítettek, és gyakran előadtak spirituálé himnuszként. 1922-ben némafilmet is forgattak ezen a címen. Biztosan hozzájárult a sikerhez a remek fordítás is, amelyet a neves magyar szakértő, Aylmer C. Macartney vállalt el

Vörös szerpentin, installáció (Hajdúszoboszló, 1976)

C. Aylmer néven. A címadó tézis tulajdonképpen arra utal, hogy a könyv egyik főszereplője, a magyar kommunista második embere a börtönben megtér cellatársa, János páter befolyására. A regénynek óriási sikere volt az Államokban, különösen konzervatív, katolikus körökben. Több mint félszáz elismerő ismertetés készült róla, többek között a New York Times Book Review-ban. Valójában Magyarország történetét adja elő az orosz csapatok megjelenésétől a kommunisták berendezkedéséig és véres leszámolásáig, amely kiterjedt saját pártvezetőikre is. A könyvben sorakoznak az események a kíméletlen megszállástól, a

földreformon keresztül a manipulált választásokig és a vallási vezetők és a pártellenzékiek, vagy annak minősítettek elleni leszámolásokig. Két erénye marandó a munkának. Elsősorban dokumentarista jellege, ahogyan az ország szuverenitása elvesztésének hétköznapi brutalitását, a diktatúra kiépülésének mechanizmusát bemutatja személyes tragédiákon keresztül. Másodsorban kiemelkedő a regény csúcspontja, a jezsuita páter és a kommunista vezető vitája a börtönben, ami végül a vallásos világnézet diadalát hozza a kommunizmus eszméjével szemben, mert egy dolog az eszmék ideálja, és másik dolog az ember szembenézése saját sorsával, tragédiájával. A vita végén a kommunista vezér így szól a szerzeteshez:

„– Mostanában úgy érzem, hogy beszélnem, gyónnom kellene valakinek. De ez inkább önkritika akar lenni, legalábbis ez az érzésem, mintsem templomi gyónás olyan hosszú idő után.

– A mi gyónásunkhoz nem kell templom.

– Nem a helyre, hanem a jellegre gondoltam. Azt hiszem, önkritikát kellene gyakorolnom, akkor mindjárt rendbe jönnék.

– Önmagaddal?

– Nem, a párttal.

– És, ha az önkritikából nem lesz semmi, mert a párt nem akarja, hogy rendbe jöjjetek?

– Akkor, János – ő is keresztnevéen szólította a szerzetest –, neked fogok meggyónni.”

Itt lenne az ideje, hogy ezt a művet is feltehessük magyarul a könyvespolcunkra. Nemcsak egy nagy magyar író, politikus életművének teljesebb megismerése miatt, hanem hogy segítse megválaszolni az irodalmat kedvelő és értő olvasóknak az eligazodást az élet végső kérdéseiben. Abban is tájékozódhatnának, vajon Kovács Imre válasza milyen helyet foglal el a sok irodalmi-politikai próbálkozás között?

¹¹ Első kiadása németül (*Im schatten der Sowjets – A szovjetek árnyékában*) 1948-ban, majd franciául jelent meg 1949-ben. (*D'une occupation à l'autre – Egyik megszállás után a másik*) A végleges, lényegesen bővített változat a *Magyarország megszállása*, halála előtt egy évvel jelent meg magyarul Torontóban.